

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Renata RUSIN DYBALSKA
Uniwersytet Karola w Pradze

DOI: 10.14746/bo.2024.2.11

Czesko-polski kalejdoskop literacki

Krystyna Kardyni-Pelikánová to postać, której nie trzeba przedstawiać czeskim i słowackim polonistom, ale także wszystkim tym, którzy interesują się polską i czeską literaturą w ujęciu porównawczym. Emerytowana profesor Uniwersytetu Masaryka w Brnie, współpracownik Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu i długoletni pracownik naukowy brneńskiej filii Instytutu Literatury Czeskiej i Światowej Czechosłowackiej Akademii Nauk to zasłużona polonistka i komparatystka, która w swym dorobku naukowym posiada wiele książek, artykułów naukowych i popularnonaukowych oraz haseł słownikowych. Do tej długiej, liczącej ponad 300 pozycji listy dopisać należy kolejną publikację, pt. *Czesko-polski kalejdoskop literacki*, wydaną pod koniec roku 2023 przez warszawskie wydawnictwo Neriton jako XVI tom z serii *Nauka o literaturze polskiej za granicą* pod red. Krystyny Wierzbickiej-Trwogi i Michała Fijałkowskiego. Jej tytuł nie jest przypadkowy. Jak zdradza nam we wprowadzeniu sama autorka, ma on już na początku poinformować czytelnika o typie wypowiedzi, z jaką będzie miał do czynienia: „będzie to wypowiedź zmienna nie tylko jako gatunek narracji, lecz także zmieniająca podejmowaną tematykę i problematykę w miarę upływu czasu” (Kardyni-Pelikánová 2023, s. 27). W tomie, liczącym prawie pięćset stron, zebrane zostały szkice i eseje opublikowane w latach 2006–2022 przede wszystkim w dziale *Przegląd zagraniczny* najstarszego polskiego pisma literackiego „Twórczość”, ale także w innych periodykach, takich jak: „Pamiętnik Literacki”, „Przegląd Humanistyczny” czy „Slavica litteraria”. Łączy je, na co zwraca uwagę podtytuł, problematyka tożsamości, recepcji oraz dialogu międzykulturowego.

Publikacja została podzielona na dwie części, w każdej z nich dodatkowo wyróżnione są określone bloki zagadnień. Tematyka pierwszej części ogniskuje się wokół nurtów narracji tożsamościowych: *ipse* – „tożsamość dla mnie” oraz *idem* – „identyfikowanie mnie przez innych”. Znajdziemy w niej rozważania na temat czeskiego autostereotypu oraz obrazu Czechów w oczach innych. Autorka, za Kathryn Murphy (2003), zwraca przykładowo uwagę na to, że Czesi budują swoją tożsamość zbiorową w oparciu o dwie postawy życiowe reprezentowane przez postacie Jana Husa i Józefa

Szwejkę – pierwsza to *strategia cierpienia* oparta na życiu w prawdzie, druga zaś to *strategia przeżycia*, wyrażająca się w odrzuceniu kodu moralnego i przystosowaniu do panujących warunków. Zastanawia się również ile prawdy kryje się w określeniu autorstwa Ladislava HOLEGO (1996) *mały/zwykły czeski człowiek a wielki/wspaniały czeski naród* (*The Little Czech and The Great Czech Nation*) i czy odpowiednikiem tego pierwszego może być *polactwo*. Nie brakuje też rozważań na temat tożsamości obszarów przejściowych (Cieszyńskie), dla których punktem wyjścia staje się m.in. analiza publikacji *W kawiarni Avion, której nie ma* Renaty Putzlacher-Buchtowej (2013). Warto zwrócić uwagę, że w centrum zainteresowań autorki znajduje się zarówno przeszłość, reprezentowana przykładowo przez czeskie mistyfikacje literackie (*Rękopisy królowodworski i zielonogórski*, teatr Jára Cimrmana, *Reportaż spod szubienicy* Juliusa Fučíka), czy narodowy *syndrom ósemki*, jak i teraźniejszość (*Český sen*, *Tajná kniha* Ireny Obermannovej). Razem z nią patrzymy na literatury obu krajów przez pryzmat publikowanych w różnych czasopismach – „Host”, „Tvar”, „Literární noviny” – *polonic*, ale także publikacji naukowych (*Historia literatury czeskiej* Zofii Tarajło-Lipowskiej (2010); *Polské literární symboly* (2003), *Obtížná kontinuita* (2004) Petra Posledního). Śledzimy też prowadzoną w czeskiej prasie literackiej dyskusję na temat przemiany prozy narracyjnej oraz wzrastające zainteresowanie narracjami cyfrowymi.

Druga część prezentowanej publikacji poświęcona jest recepcji literatury polskiej w Czechach. Rozpoczynają ją szkice poświęcone najstarszym czeskim historykom literatur słowiańskich. Bohaterami kolejnych podrozdziałów są sławista, literaturoznawca i krytyk literacki Jan Máchal (1855–1939), komparatysta, ale także etnograf i folklorysta Jiří Horák (1884–1975), jeden z twórców czeskiej slawistycznej szkoły komparatystycznej Frank Wollman (1888–1969) oraz wybitny czeski polonista, bohemista i teoretyk literatury Karel Krejčí (1904–1979). Rolę swoistego podsumowania tego bloku pełni głos autorki w dyskusji na temat czeskiej syntezy dziejów literatury polskiej. Analizując dotychczas wydane publikacje poświęcone tej tematyce stwierdza, że aczkolwiek obecne w nich próby nowego sposobu ujęcia pola badawczego warte są zainteresowania i uwagi, nie zastępują tak bardzo potrzebnego jej zdaniem systematycznego, chronologicznie uporządkowanego wykładu wzbogaczonego o pełny kontekst zarówno historyczny, jak i kulturowy. Oddzielny szkic poświęcony jest pierwszemu kierownikowi praskiej polonistyki profesorowi Marianowi Szyjkowskiemu (1883–1952). Autorka próbuje odtworzyć model komparatystyki polskiego uczonego zestawiając go m.in. z czeskim nowoczesnym dyskursem kulturowym i tym samym dowodząc, że zarówno autor, jak i jego metoda niesłusznie zostali skazani na zapomnienie. W dwóch ostatnich blokach, poświęconych recepcji polskich twórców w Czechach, znajdziemy szkice na temat klasyków reprezentujących szerokie spektrum historii literatury począwszy od romantyzmu, aż po litera-

ture współczesną. Należą do nich: Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian Kamil Norwid, Władysław Stanisław Reymont, Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Witold Gombrowicz, Wisława Szymborska i Tadeusz Różewicz.

Publikację zamyka artykuł na temat życia i dokonań naukowych samej autorki przygotowany przez aktualnego szefa brneńskiej polonistyki dr. Romana Madeckiego.

Prezentowany zbiór za sprawą swej zawartości i układu staje się wyjątkowym obrazem czeskiej kultury, a przede wszystkim literatury, nie tylko na początku XXI wieku. Obrazem, w którym znajdziemy pojawiające się i zmieniające trendy, towarzyszące im spory i dyskusje oraz analizy związanych z nimi, istotnych zjawisk, wydarzeń i publikacji, dla których wspólnym punktem odniesienia jest kultura i literatura polska. Uważna lektura pozwala dostrzec określone ciągi tematyczne i problemowe oraz przynosi wiele cennych wniosków i spostrzeżeń. Należą do nich przykładowo rozważania na temat odchodzenia literatury od „wielkości myśli”, czyli zagadnienie sprzeczności między literaturą wysoką a niską, które – jak twierdzi autorka – było problemem czeskiego piśmiennictwa artystycznego już od początków odrodzenia narodowego w XIX w. Według niej przemiana ta na gruncie czeskim połączona jest z trzema zjawiskami, na które wielokrotnie zwraca uwagę w swoich szkicach. Pierwsze z nich to powstanie specyficznych czeskich gatunków literackich, którymi jej zdaniem są m.in.: *ohlas* (echo), *dramatická báchorka* (bajka dramatyczna), *hospodská historka* (historia z gospody), czy *roman s vlasteneckým tajemstvím* (powieść z tajemnicą patriotyczną). Drugie to kreolizacja języka oznaczająca kontaminację języka literatury wysokiej ze słowem mówionym. Potoczna wypowiedź oralna stała się nieodłączną częścią wypowiedzi literackiej, co obserwujemy na przykładzie twórczości Jaroslava Haška czy Bohumila Hrabala (czeska estetyka oralności). Trzecie zjawisko – intymizacja codzienności (familiarizacja) – związane jest z kolei ze zmianą perspektywy widzenia świata. Jego istotą jest poznanie i utrwalenie świata człowieka zwykłego, prowadzące do jego upoetycznienia.

Wyjątkowo szerokie spektrum badań autorki oznacza, że w centrum jej zainteresowań znajdują się także problemy współczesnej literatury i kultury. W tym kontekście przykładowo odnotowuje dyskusje na temat powieści i obecny w niej temat kryzysu komunikacji literackiej, przejawiający się m.in. w braku interesujących fabuł. Podejmuje również analizę zjawisk nowych, takich jak liternet (e-lit). Zwraca uwagę na to, że cyfrowe narracje znoszą tradycyjny podział na autora i czytelnika, łącząc ich w twórczą wspólnotę wirtualną. Fakt ten, jak zauważa, rodzi potrzebę nowych badań naukowych, których efektem powinna stać się teoria literatury cyfrowej.

Do zadań na przyszłość zalicza także konieczność powstania syntezy historii literatury polskiej przeznaczonej dla czeskiego odbiorcy. Zdaniem autorki prezentacja tego tematu w środowisku czeskim miałaby mieć formę „przyjaznej instrukcji obsługi”

skierowanej do obu stron. Jej istotą powinna być szeroko rozumiana translacja międzykulturowa i osiągnięcie poziomu rozumienia, który stanie się podstawą zaangażowania, empatii i solidarności. Punktem wyjścia do takiego spojrzenia jest umożliwienie czeskim odbiorcom poznawania Innego nie poprzez przejmowane stereotypy, ale gruntowną wiedzę i sięganie do źródeł. Autorka, w swoich szkicach i analizach, wielokrotnie akcentuje powszechnie znaną, ale często zapominaną zasadę, zgodnie z którą nie da się wyjaśnić teraźniejszości, bez znajomości historii, gdyż prowadzi to minimalnie do daleko idących uproszczeń. Przykładowo dowodzi, że wielokrotnie opiewana tzw. czeska *radość z drobiazgów* nie jest – jak najczęściej się wskazuje – konsekwencją sekularyzacji czeskiego społeczeństwa, ale jego trudnej historii, nieustannego zawężania przestrzeni, w jakiej funkcjonował prosty człowiek, o czym m.in. pisze w swojej teorii rozwoju czeskiej kultury Vladimír Macura (1992). Z kolei słynny *czeski humor* nie odzwierciedla braku szacunku do powagi, ale zgodę na to, co Czesi określają słowem *recese* (dziwaczny, przesadny, ekscentryczny, często prymitywny żart). Jak stwierdza autorka:

Czesi śmieją się z rzeczy głupich, stąd też ich zamiłowanie do demaskującego głupstwa humoru absurdałnego (Kardyni-Pelikánová 2023, s. 170–171).

Dotyczy to także prezentowanego w Czechach obrazu Polaka. Zbyt częste opieranie go na stereotypie – od Żyda Wiecznego Tułacza, przez europejskiego rewolucjonistę, zatwardziałego papistę, lekkomyślnego tromtadrate, po pokrętnego handlarza i lenia – utrudnia dostrzeżenie jego prawdziwej istoty i zachodzących w nim zmian.

Konsekwencją takiego punktu widzenia jest stawiana przez autorkę teza, zgodnie z którą w Czechach mamy do czynienia z dwoma typami patrzenia na Polskę. Z pierwszym z nich, powierzchownym, opartym na powszechnie znanych, często bezrefleksyjnie powielanych stereotypach, spotykamy się w mediach mainstreamowych, dla których atrakcyjne jest w największym stopniu jedynie to, co zaskakujące, kontrowersyjne bądź negatywne. Kiedy jednak zajrzemy do czeskiej prasy literackiej, czy kulturalnej, okaże się, że polska tematyka obecna jest w dyskusji naukowej nie tylko znacznie częściej – jak zauważa autorka tradycja *polonic* w Czechach sięga przełomu XVIII i XIX w. – ale dodatkowo spojrzenie to ma zupełnie inny charakter i fakt ten nie wynika jedynie ze specyfiki medium czy formy przekazu. To spojrzenie znawcy, poszukującego przyczyn i powiązań, zgłębiającego temat do końca, co lektura prezentowanej publikacji i szkiców autorki w pełni potwierdza.

Jak czytamy we wstępie, w spotkaniach z literaturą, szczególnie obcą, niezbędni są tłumacze a to zarówno twórcy przekładów, wprowadzający do literatury docelowej *tekst innojęzyczny*, jak i znawcy przedmiotu, których zadaniem jest przybliżanie sensu, piękna i wartości dzieła literackiego wraz z szeroko rozumianym kontekstem jego powstania. Mianem takiego tłumacza bez wątplenia określić możemy autorkę prezen-

towanej publikacji. Szeroki zakres prowadzonych przez nią badań, nadzwyczajna erudycja, odczytanie i znawstwo tematu pozwala jej z niezwykłą uwagą, dbałością i zaangażowaniem śledzić niemalże każdy przejaw kontaktu między kulturami obu krajów. Wykorzystuje do tego swoją rozległą wiedzę z zakresu nie tylko teorii literatury, ale również genologii, translatoryki i komparatystyki, nie ograniczając się przy tym jedynie do polskiej i czeskiej perspektywy, ale poszerzając ją o zachodnioeuropejski kanon literacki. Dzięki temu dostrzega i rzuca światło na to, co zapomniane, niezbadane, czy niesłusznie pominięte, jak w przypadku nieopracowanych dotąd ujęć literatury polskiej autorstwa Franka Wolmana, czy smutnych losów trylogii Mariana Szyjkowskiego, którego jedno stereotypowe i negatywnie wartościowane określenie *wplywolog* niesłusznie odesłało do historycznoliterackiego lamusa.

Wszystko to składa się na wyjątkową wartość prezentowanej publikacji. Staje się ona prawdziwą kopalnią wiedzy przede wszystkim dla badaczy, ale i studentów zainteresowanych czesko-polskimi badaniami literackimi i kulturowymi. Coś dla siebie znajdą tu również poszukiwacze ciekawostek. Ci dowiedzą się m.in. kto jest autorem pierwszego i jak dotąd najlepszego tłumaczenia na język czeski *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, ile prawdy jest w twierdzeniu, że ród Vršovcůw, herbu Ursus, zakładał Warszawę, czy poznają polski ślad związany z narodzinami postaci legendarnego Járy Cimrmana.

W roku 2023 czeska polonistyka uniwersytecka obchodziła setne urodziny. Prezentowana publikacja profesor Krystyny Kardyni-Pelikánovej doskonale wpisuje się w tę rocznicę. Zawarte w niej myśli i spostrzeżenia są bez wątpienia warte przypomnienia i zgromadzenia w jednym miejscu. Dzięki temu stają się swoistym podsumowaniem pracy nestorki czeskiej polonistyki, pokazując jednocześnie, jak wiele polonistyka ta, nie tylko literacka, ma jeszcze do zrobienia.

Literatura

- Holy L., 1996, *The Little Czech and the Great Czech Nation: National Identity and the Post-Communist Social Transformation*, Cambridge University Press.
- Kardyni-Pelikánová K., 2023, *Czesko-polski kalejdoskop literacki*, Warszawa: Neriton.
- Macura V., 1992, *Štátní věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Praha: Pražská imaginace.
- Murphy K., 2003, *Hus i Švejk jako obrana proti útlaku*, „Britské listy”, 28.1.
- Poslední P., 2003, *Polské literární symboly*, Hradec Králové: Gaudeamus.
- Poslední P., 2004, *Obtížná kontinuita*, Hradec Králové: Gaudeamus.
- Putzlacher-Buchtová R., 2013, *W kawiarni Avion, której nie ma*, Český Těšín: Spolek-Towarzystwo Avion.
- Tarajło-Lipowska Z., 2010, *Historia literatury czeskiej*, Wrocław: Ossolineum.